

CLASSIFICATION OF THE KESH-SHAKHRISABZ OASIS IN THE MIDDLE AGES

Bahrom Karimov

PhD of History sciences

University of Information Technology and Management

Tashkent, Uzbekistan

E-mail: karimovbahrom23@gmail.com

ABOUT ARTICLE

Key words: Kesh, Kis, Kishsh, Suse, Kuhandiz, herna, rabod, inner rabod, medina, rustaq, village.

Received: 14.01.24

Accepted: 16.01.25

Published: 18.01.25

Abstract: This article analyzes the origins of Kesh from the early Middle Ages, the city, its geographical location, the administrative-territorial division of the area, the location of its villages, its migrations, the works of Arab travelers, as well as historical, archaeological and historical sources.

OʻRTA ASRLARDA KESH-SHAXRISABZ VOHASI TASNIFI

Bahrom Karimov

tarix fanlari boʻyicha falsafa doktori, PhD

Axborot texnologiyalari va menejment universiteti

Toshkent, Oʻzbekiston

E-mail: karimovbahrom23@gmail.com

MAQOLA HAQIDA

Kalit soʻzlar: Kesh, Kis, Kishsh, Suse, Kuhandiz, herna, rabod, ichki rabot, medina, rustoq, qishloq.

Annotatsiya: Ushbu maqolada Keshning dastlabki oʻrta asrlardan kelib chiqishi, shahar, uning geografik joylashuvi, joylarning maʼmuriy-hududiy boʻlinishi undagi rustoqlarning joylashgan joyi, koʻchishi arab sayyohlarining asarlari, shuningdek tarixiy, arxeologik va tarixiy manbalarga asoslanib tahlil qiladi

---

КЛАССИФИКАЦИЯ ОАЗИСОВ КЕШ-ШАХРИСАБЗ В СРЕДНИЕ ВЕКА

Баҳром Каримов

доктор исторических наук, PhD

Университет информационных технологий и менеджмента

Ташкент, Узбекистан

E-mail: karimovbahrom23@gmail.com

О СТАТЬЕ

Ключевые слова: Кеш, Кис, Кишш, Сьюз, Кухандиз, Херна, рабод, внутренний работ, Медина, рустак, деревня.

Аннотация: В этой статье будет проанализировано происхождение тайника из раннего средневековья, город, его географическое положение, административно-территориальное деление мест, местонахождение рустаков в нем, миграция на основе работ арабских туристов, а также исторических, археологических и исторических источников

Kirish. Kesh-Shahrisabz - bu shaharning ildizi bo'lgan Markaziy Osiyodagi eng rivojlangan shaharlardan biri bo'lib, uning taraqqiy qilshi miloddan avvalgi VIII-VII asrlarga to'g'ri keladi. Kesh dastlabki paytlarda O'rta asr So'g'diyar konfederatsiyasi etakchi mavqe uchun kurashgan. 7-asrning o'rtalariga qadar So'g'dning ma'muriy va siyosiy markazi hisoblangan.

Dastlab biz Shahrisabzdagi kesh haqidagi ma'lumotlarni tahlil qilamiz. Demak, Abu Ja'far Muhammad ibn Jarir at-Tabariy (839-923) "Ar-Rasul va-l-muluk tarixi" kitobida (Tarixiy Tabariy), 915 yildan 915 asrgacha bo'lgan tarixiy voqealar, jumladan 7 va 9-asrlar Kesh tarixi. [2.P.56.] yoritilgan

X asrda forsda bo'lgan "Xudud-ul-olam" asarida shaharda shahriston, sharpa va oqayotgan daryo suvidan foydalangan holda ko'kat o'simligi yetishtirilib, yaqin tog'lardan tuz va boshqa qizil ranglarni ajratib turuvchi xom ashyolarni olingan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Abubakr Muhammad ibn Ja'far Narshaxiyning (899-959) "Buxoro tarixi" kitobida, Kesh shahri va viloyati haqida bir necha bor eslatib o'tilgan, garchi ular asosan o'rta asrlarga tegishli bo'lsada Buxoro tarixida Xususan, Sug'd, Kesh va Naxshabdan arablarga qarshi urushga 120 mingdan ortiq qo'shin bor edi tayyorgarlik ko'rgan va tayyorlagan degan ma'lumot bor.

Abu Rayxon Beruniy (973-1048) "Mas'udiy qonuni" da yozilgan shaharlar jadvalida, Kesh beshinchi iqlimdagi shahar sifatida geografik uzunligi va uning koordinatalari berilgan bo'lib unig geografik kengligi 39. 0501ga teng deyilgan.

Abu Sa'd Abdulkarim ibn Muhammad al-Sam'oniyning "Kitob al-Ansab" ensiklopediyasida (1113-1167), Kesh alohida viloyat sifatida tavsiflangan. Kesh shahri Naxshabdan kichikroq, va mahalliy aholi nomini Kishsh deb talaffuz qilgani aytiladi. Kitobda shuningdek Kesh viloyatidagi o'nta qishloq nomlari keltirilgan.

X asrda Keshga kelgan arab sayohatchisi Ibn Xavqal Kesh "xandiz", "madina" va "rabod" dan tashkil topgan, yana bir shahar "Yangi shahar" bilan tutashgan va ichki shahar va tashqi shahar Yangi shaharda edi deb aytgan. Hukumat uyi shahar tashqarisida joylashgan. Zindon va masjid, bozorlar yangi shaharda, binolar loydan qilingan. "Bob al Hadid" - "Bob Ubaydulloh" - "Bob al

Qassarini" alMadina ad Dohila. Tashqi shaharda ozuqa moddalarining mavjud bo'lgan. Bob al Madina ad Dohila va Bab Barhon degan shahar darvozlari haqida ham ma'lumot berilgan.

Al-Xolidiy Keshni "juda katta shahar" deb ta'riflab, Ibn Havqalning so'zlariga ko'ra shaharning bir tomoni chap tomonda, shaharning uchdan biriga to'g'ri keladi. O'rta asr yozma manbalarida bu qadimiy shahar va uning yashash joyi Kash-Kashsh, Kas-Kos, Kis-Kiss shaklida eslatib o'tilgan.

Qadimgi xitoy yilnomalarida shahar nomi "Sushie", "Tsishi" yoki "Suse" deb nomlanib, ba'zi turkiy tillarda Kesh suv so'zini ma'noda ishlatganligi haqida dalillar ham mavjud. Akademik A.Muhammadjonov Kesh atamasining turli shakllarini ham o'rganib yozma manbalarda tilga olingan ba'zi joy nomlari, jumladan Kasbi, Kosdori, Koson, Kosonsoy, Koshon va Kesh leksemasi va ularning barcha sinonimik shakllari So'g'd so'zidan olingan "katata", bu "uy" yoki "yashash" degan ma'noni anglatadi, bu "uy" yoki "xona" dan ko'proq narsa ma'nosi anglatadi, "kat" leksemasi nafaqat "uy" yoki "uy", balki tumanning katta va kichik shaharlarida ham qishloq aholisi ham bundan foydalanadi.

Natija va muhokamalar.

Mamlakat va mamlakatning bir xil ma'nosini hisobga olsak, "Kesh" nomi uy, qishloq, shahar, poytaxt, viloyat, mamlakat, mamlakat, mamlakat ma'nosini anglatishini ko'rishimiz mumkin.

Odatda kesh toponimi yashash joyi degan ma'noni anglatadi.

A.Raimqulovning tadqiqotlariga ko'ra, Shahrisabz darvozasi uzunligi 1680m va kengligi 1200 dan 1250m gacha, shaharning umumiy maydoni esa 210. Tarixiy

Tahlil va natijalar. Kesh-Kitob topografiyasi dastlab Meyson Masson tomonidan o'rganilgan. Arxeologik tadqiqot 60-yillarda Kitob shahri hududida Qashqadaryo a'zolarining topografik ekspeditsiyasi va 1970-yillarda O'rta asr Kesh shahri keyinchalik Kitob shahri hududida bo'lganligi aniqlandi. Shuningdek, tadqiqotlarda keyingi asrlarda ya'ni VII-VIII asrlarda qadimiy qal'a devorlari qurilgan aytilgan.

Keshni Shahrisabzga ko'chirish masalasi bahsli masaladir. Ba'zi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki shahar XI-XII asrlardan beri o'z o'rnida bo'lgan, boshqa tadqiqotlar esa IV asrga to'g'ri keladi Xususan, M.E.Masson va G.A.Pugachenkovaning tadqiqotlarida shahar XIII asrdan keyin paydo bo'lgan va shahar devorlari qurilishi Amir Temur davri, ya'ni 1378/79 yil deb tan olingan.

Xuddi shu narsa boshqa tadqiqotchi olimlarga ham tegishli.

S.K.Kabanovning tadqiqotiga ko'ra, hozirgi manzil Kesh-Kitob xarobasi bo'lgan. Kesh-Shahrisabz shahar devorlari Qoraxoniylar davrida XI-XII asrlarda qurilgan, deb hisoblanadi. Kesh kitobining janubi-g'arbiy darvozalaridan biri Bob Barknon deb nomlangan va shunday Barknon

shahri yaqinidagi yo'lda joylashgan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, katta Barknon qishlog'i Shahrisabz dastlab Kesh-Kitobning "yo'ldosh shaharchasi" bo'lgan, keyinchalik shu asosda Shahrisabz-Kesh tashkil topgan .

Ba'zi tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, Kesh-Shahrisabzning mudofaa devorlari madaniy taraqqiyot davrida X-XII asrlar asrlarda qurilgan va Shahrisabzga mo'g'ullar hukmronligi davrida asos solingan.

Kesh-Shahrisabz mo'g'ullar bosqini paytida yo'q qilinmadi. Shuning uchun shaharda mo'g'ullar hukmronligi davrida ham aholi yashagan. Shahrisabz-Keshda o'tkazilgan tadqiqotlarga ko'ra, Kesh-Shahrisabzning shaharni kengayishi jarayoni X asrda, Somoniylar oxirida, asosan qoraxoniylardavrida kuchaygan. Arxeologik tekshiruvlarga ko'ra, Kukgumbaz o'rniga Shahrisabzda Gumbaz masjidi, masjid XII asrda g'ishtdan qurilgan.

Qashqadaryo arxeologik topografiyasi a'zolari tomonidan o'tkazilgan 1963-1964 yillarda o'tkazilgan ekspeditsiyada, tadqiqotga ko'ra shaharning mudofaa devorlarining eng baland balandligi 11 metr va qalinligi 3,5-9 metrni, qo'shma mudofaa minoralarining qalinligi 17,5 metrni tashkil etadi deb xulosaga kelingan. Jami devorlarning uzunligi 5,6 km, jami 70 ta himoya minoralari mavjud. 1982 yilda o'tkazilgan tadqiqotlar natijasida sopol buyumlar XI-XII asrlar yer osti madaniy qatlamida va Aksaroy me'morchiligi majmuasida topilgan bo'lib, u XI-XII asrlarning madaniy qatlamlari ustiga qurilgan.

Kuk-gumbaz masjidi ostidan XI-XII asrlar qurilishining xarobalari topilgan, Mirzo Ulug'bek tomonidan qurilgan ushbu masjid qadimgi qurilgan masjid asosida qurilganligini ko'rsatmoqda.

Bu Qoraxoniylar davrida 11-12 asrlarda juda katta me'moriy binolar Kesh-Shahrisabz hududida barpo etildi. Barlos humdorlari tomonidan XIII asr oxiri - XIV asr boshlarida Qal'a devorlari qurilgan.

Yaqinda o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, Kesh-Shahrisabz qal'asining devori dastlabki XIII asr da Xorazmshohlarga xos bo'lgan paisa qatlamli qilib qurilgan.

G'isht devorlari Somoniylarga tegishli bo'lganligi aniqlandi. 2014 yilgi tadqiqotda hammomlar 14-ning birinchi yarmida oidligi aytilgan bo'lib u shahar bozoridan 50-55 m sharqda qurilgan.. Bino uzoq muddat qurilganligi aniqlandi

Movarounnahr me'morchiligidagi g'ishtlar o'n birinchi kundan boshlab hammomlar an'anasiga amal qilgan XI asrlar

Kesh vohasining ma'muriy bo'linishi ularning qat'iy tabiiy chegaralariga asoslangan. Xususan, X asrda Kesh vohasining vohasi - Kesh, Rud, Balandaran, Rasmayn, Kashk, Aru, Buzmajin, Siom, Arghan, Jarj Gud, Huzor Rud, Xuzor, Suruda, Ichki Sangardak, Tashqi Sangardak, Maymurg. U o'n oltita atirguldandan iborat. Tog'li va tog'oldi zonasi Qashqadaryoning

shimoli-sharqiy shimoli-sharqiy qismi Asrud yoki Suruda deb nomlanadi. Kichik Suru daryosi Zarafshonning janubiy qismidagi tog‘li va tog‘oldi hududlarida oralig‘ida joylashgan.

Qabariqning joylashuvi to‘g‘risida aniq ma‘lumot yo‘q. Keyingi tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki Qashqadaryo tizmasining janubida, Jinnidaryo vodiysida, Qashqadaryoning chap irmoqlaridan biri.

Jajrud zangasi Keshdan Kitobdaryo daryosi bo‘ylab bir mil uzoqlikda joylashgan edi. Kesh shahri uni har tomondan o‘rab turgan Miyoin Kesh zang deb hisoblanadi.

Tadqiqotdan Oqsuvdaryoning yuqori qismida Keshning janubiy darvozasi yonida oqadigan Rud zang borligi haqida dalillar mavjud. Sh.Kamoliddinovning so‘zlariga ko‘ra, Qashqadaryo vodiysi, Rud qishlog‘ida XV-XVI asrlarga oid yozma ma‘lumotlar eslatib o‘tilgan va Tanxoz daryosi havzasidagi yirik dehqonchilik erlarini o‘z ichiga oladi. Bundan kelib chiqadiki, O‘rta asrning boshlarida Tanxoz daryosi havzasidagi barcha erlar Rud vodiysida bo‘lgan.

Siyam rustoqining aniq joyi ma‘lum emas. Keshdan bir chaqirim uzoqlikda daryoning tekis joylarida, Qizildaryo vodiysidagi Kashkurd rustoqi mavjud Argan, Aru va Rosmain mulklari, masalan, Seylon rustoqi joylashgan joyi haqida ma‘lumot yo‘q.

Somoniylar davrida Kesh vohasi hududiga Buzmajin va Maymurg rustoqlari kirgan. Buzmajin rustoqi Samarqand viloyatining Bulung‘ur tumanini va qisman Jomboy va Jizzax viloyati Baxmal tumanini qamrab oladi. Urgutda joylashgan Samarqand maymunlarining maymuni va Samarqandning Tayloq tumanlari, Keshga juda yaqin. Ba‘zi tadqiqotlarga ko‘ra, Nasaf Maymurghi Kesh aholisi ro‘yxatiga kiritilgan.

Tadqiqotchilar ichki Sangardak va tashqi Sangardak rustoqlari Surxon vohasida bo‘lganligini, boshqa ba‘zi tadqiqotlar 8-asrning ikkinchi yarmida Sandakni Mukananing tarafdorlari uchun yashirin joy sifatida qayd etgan.

Xuzor rustoqi Qashqadaryo vohasining G‘uzor va Qamashi tumanlarining tekis qismidir, ya‘ni shimoliy mintaqa Chimqo‘rg‘on suv ombori, Qorabog‘daryo daryosi va g‘arbiy qismi Qashqadaryoga, sharqiy qismi esa Hisorning g‘arbiy yon bag‘irlariga qadar cho‘zilgan.

Tog‘lar Xuzor rustoqidan sharqiy Ural daryosi vodiysigacha, G‘uzor tumanining tog‘li hududlariga Dehqonobod tumani va Temir Darvoza hududi, g‘uzorud rustoqlari g‘arb va janubda joylashgan. Xuzorud rustoqi, shimolda ichki Sangardak shi,olida joylashgan

Bu rustoq 8-asr boshlarida alohida mulkiy maqomga ega edi va uni podshoh Sabukra boshqargan degan ma‘lumot bor.

Sh.Kamoliddinov Mardtepani dastlabki o‘rta asrlar Xuzor zangining asosiy markazi deb biladi.

Oʻrta asrlarning rivojlangan davrlaridan boshlab ushbu tadqiqotchi Xuzorning asosiy shaharini Gʻuzor-Daryo havzasining chap qirgʻogʻidagi Guzortepa yodgorligi bilan bogʻlagan va Janubiy Sugʻdning Oʻrta asr yodgorliklarini oʻrganib S.B. Lunin maʼlumot beradi.

Gʻuzordaryo vohasidagi oʻrta asrlarning ikkita yirik yodgorliklari mavjud boʻlib, ulardan biri bu Oliktepa Gʻuzordaryo daryosining chap sohili, ikkinchisi esa Xoʻjabuzurgtepa yodgorligi, biroz shimoliy Gʻuzorda Oʻrta asrlarning Iskifagn shahri bilan yondosh. S.B. Luninning fikricha Qashqadaryo havzasidagi shaharlar IV-VII asrlarda kam barpo qilingan.

Xulosa va takliflar. Yuqorida keltirilgan tarixiy manbalar Kesh viloyati oʻrta asrlarda Movarounnahrning katta va iqtisodiy jihatdan qudratli shahar va mintaqasi boʻlganligini koʻrsatadi. Tarixiy geografik joylashuvi deyarli barcha iqlim manbalarida, suv resurslarining koʻpligi va serhosil erlardan iborat. Bu Kesh shahrining tarixini manbalar dolzarb masala sifatida tarixiy asosda oʻrganish masalasini qoʻyadi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. A.Hasanov. Qashqadaryo vohasi shaharsozligi va meʼmorchiligi (XVI-XIX asrlar) “Voris” 2019 y. B-21
2. Sagdullayev A.S. Gau Sugʻd – Nautaka-Kesh // Sanʼat. – Toshkent, 2001. - №1. B-7
3. Камалиддинов Ш.С. «Китаб ал-ансаб» Абу Саъда Абулкарима ибн Муҳаммада ас-Саъмани как исторический источник по истории культуры Средней Азии. – Ташкент: «Фан», 1993. - С.108.
4. Массон М.Е., Пугаченкова Г. А. Шахрисабз при Темуре и Улугбеке //Труды САГУ. Новая серия. Гуманитарные науки. Археология Средней Азии. — Ташкент, 1953. Вип. 49. - С. 22.
5. Лунин Б.С и др. Шахрисабз 1968 г, – №8. – С.22
6. Бертгер Е. К. Извлечение из книги «Пути и страны». Ташкент: Изд-во САГУ, 1957. — С. 19.
7. Пугаченкова Г. А. Темуридское архитектурное наследие Шахрисабза // Шахрисабз шаҳрининг жаҳон тарихида тутган ўрни. Халқаро илмий конференция маърузалари тезислари, Тошкент: 2002. Б. 10.
8. Safarov D.T XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Quyi Qashqadaryodaholisi (tarixiy-etnografik maʼlumotlar) // Qadimiy Qarshi. Oʻrta Osiyo shaharsozligi va madaniyati tarixi. – Qarshi: Nasaf, 1999. B. 152.
9. Hamidova M. Qashqadaryo hunarmandchiligi tarixi. – Tashkent, 2021, 4 jild №7. B. 32.
10. Григорев В.В. Очерки Шахрисабзского бекства. ИВЛ, 1958 г. – С.57
11. Oʻzbekiston Milliy Ensiklopediyasi. Tom. 11. – B. 28

12. Davlatova S. Buxoro amirligida mangʻitlar sulolasi bilan kenagaslar urugʻi oʻrtasidagi ixtiloflar. Toshkent, 1995. B. 95.
13. Dresvyanskaya G., Usmanova 3. Iz istorii Kesha. — Tashkent, 1976. – S7
14. Kun A. Ocherki Shaxrisabzkogo // ZRGO. T. VI. – SPb., 1880 g. - S224
15. Suxareva O. A. K istorii gorodov. Tashkent: Izdatelstvo AN Uz.SSR, 1958. - S. 130.
16. Bekchurin Y. Shaxrisabzskiye vladeniya po rasskazam Djurabeka Bababeka // Materiali dlya statistiki Turkestanskogo kraja. Yejegodnik — Spb. 1873. Vip.II -S. 85.
17. Eralov, A.J. (2024). MUSTAQILLIK YILLARIDA OʻZBEKISTONDA TURISTIK OBYEKT LARNI RAQAMLASHTIRISH JARAYONLARI. *Science and innovation*, 3(Special Issue 3), 654-660.